

Електронна демократія як засіб громадської участі: досвід країн Європейського Союзу¹

Панкратова В. О.

*кандидат юридичних наук, доцент,
старший викладач кафедри фундаментальної юриспруденції
та конституційного права
Сумський державний університет
вул. Римського-Корсакова, 2, Суми, Україна
orcid.org/0000-0002-4775-565X
v.pankratova@yur.sumdu.edu.ua*

Ключові слова: демократія, демократичний інститут, ефективний інститут, електронна демократія, інструменти демократії, вибори, електронні вибори, петиція, електронна петиція, Європейський Союз.

У статті досліджені електронні інструменти демократії, які дозволяють вирішувати нагальні питання громади без фізичної присутності. Визначено, що електронна демократія – це технічне нововведення, яке спрощує не тільки комунікацію влади та громадян, але й можливість органів державної влади чи місцевого самоврядування тримати зв'язок із виборцями, аналізувати їхні інтереси, розуміти запити, які має суспільство.

Наголошено, що звернення до інструментів електронної демократії зумовлено зниженням явки виборців у більшості держав-членів. Вказано, що доцільний аналіз досвіду Естонії, оскільки дана країна серед перших запровадила голосування на місцевих, парламентських, президентських і на європейських виборах.

Резюмовано, що електронне голосування має низку переваг, до яких належать доступність, економія часу та фінансів. У роботі визначені й негативні аспекти даного інституту, а саме – ризики, пов'язані із захистом персональних даних, кібератаками. Наголошено, що електронне голосування може бути запроваджено по всій Європі як альтернатива традиційним практикам голосування.

У статті вказано, що класичним інструментом демократії є петиції – звернення до органу державної влади чи місцевого самоврядування із проблемою чи пропозицією. Зазначено, що у країнах Європейського Союзу петиція вважається одним із поширених інструментів участі, засобом пошуку вирішення проблем, оскільки створює можливості для публічної дискусії й ініціює зміни політики та/або законодавства.

Визначено, що наявні електронні інструменти демократії, як-от електронні вибори, е-петиції, мають великий потенціал і низку переваг із залученням широкого кола громадян до вирішення питань державного та місцевого значення, налагодження комунікації між громадянами та владою. Спрощена процедура, економія часу та фінансів є важливими чинниками, які роблять інструменти електронної демократії оптимальними для взаємодії влади та громадян.

---

¹ Дослідження проведено на виконання міжнародного проєкту у сфері освіти ERASMUS-JMO-2021-HEI-TCH-RSCH-101047645 – “EULOCDEM: Локальна демократія: кращі європейські практики для України» (спільний проєкт СумДУ, Еразмус+ Жан Моне Фонду та Виконавчого агентства з питань освіти та культури за підтримки ЄС). Підтримка Європейською комісією випуску цієї публікації не означає схвалення змісту, який відображає лише думки авторів, і Комісія не може нести відповідальність за будь-яке використання інформації, що міститься в ній.

Electronic democracy as a tool of public participation: the experience of the countries of the European Union

Pankratova V. O.

*Candidate of Law, Associate Professor,
Senior Lecturer at the Department of Fundamental Jurisprudence
and Constitutional Law
Sumy State University
Rymkogo-Korsakova str., 2, Sumy, Ukraine
orcid.org/0000-0002-4775-565X
v.pankratova@yur.sumdu.edu.ua*

Key words: *democracy, democratic institution, effective institutions, e-democracy, tools of democracy, elections, electronic elections, petition, electronic petition, European Union.*

The article examines electronic tools of democracy that allow making decisions and solving the main issues of the community without physical presence. It was determined that e-democracy is not only a technical innovation that simplifies communication between authorities and citizens but also an opportunity for state authorities or local governments to maintain contact with voters, analyze their interests, and understand society's requests.

It is emphasized that the turn to the tools of electronic democracy is caused by the decrease in voter turnout in the final member states. It is shown that it is appropriate to analyze the experience of Estonia; the latter country was one of the first to offer to vote in local, parliamentary, presidential and their European elections.

It is summarized that electronic voting has several advantages, including accessibility and saving time and money. The work also identifies negative aspects, particularly risks associated with protecting personal data and cyber-attacks. It was emphasized that electronic voting could be introduced across Europe as an alternative to traditional voting practices.

The article shows that a classic tool of democracy is a petition – an appeal to state authority or local self-government body with a problem or proposal. It is noted that in the EU countries, the petition is one of the extended tools of participation, a means of finding a solution to the problem, which creates opportunities for public discussion and initiates changes in policy and legislation.

It was noted that the existing electronic tools of democracy, such as electronic elections, and e-petitions, have great potential and several advantages with the involvement of a wide range of citizens in solving issues of state and local importance, establishing communications between citizens and the authorities. A simplified procedure and saving time and money are the factors that make electronic democracy tools optimal for interaction between authorities and citizens.

Вступ. Демократичні перетворення, які відбуваються на сучасному етапі розвитку суспільства, створюють новий вектор взаємодії між державою та громадянами. Якщо ще декілька років тому у свідомості громадян було сприйняття держави як інституту, який має надавати послуги, то нині є чітке розуміння необхідності взаємозв'язку із владою, важливості кожного у вирішенні проблем як місцевого, так і державного значення. В Україні рівень свідомості громадян проходить низку трансформацій, які, на жаль, мають трагічне підґрунтя. Повномасштабне вторгнення

Російської Федерації дало зрозуміти, що тільки в єдності та взаємоузгодженості дій можна протистояти ворогу. Особливе значення в даному аспекті мають електронні інструменти демократії, які дозволяють вирішувати нагальні питання громади без фізичної присутності.

Розвиток сучасної України нерозривно пов'язаний із європейськими цінностями: верховенством права, законністю, демократизмом, рівністю тощо. 23 червня 2022 року було ухвалено важливе рішення для майбутнього нашої країни – лідери 27 країн – членів Європейського Союзу (далі – ЄС)

ухвалили рішення про надання Україні статусу кандидата на членство в ЄС. У даному аспекті вважаємо доцільним проаналізувати досвід країн ЄС щодо використання інструментів електронної демократії та можливості запровадження позитивних практик в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правові аспекти й особливості електронної демократії висвітлені в роботах таких зарубіжних науковців: Е. Чедвіка, С. Кліфта, А. Трехселя, Ф. Мендеса, та вітчизняних дослідників: Н. Грицяка, С. Дзюби, А. Мезенцева, І. Рубана й інших. Незважаючи на широку наукову зацікавленість тематикою, питання впровадження досвіду країн ЄС для України має велике значення та потребує ґрунтовних теоретико-правових розвідок.

Метою статті є дослідження електронної демократії як засобу громадської участі на основі вивчення досвіду країн Європейського Союзу.

Виклад основного матеріалу. Коли розкриваємо термінологію, варто наголосити на тому, що важливо розмежовувати категорії «електронна демократія» й «електронного урядування». Останній термін є вузьким і означає вид електронної демократії, який дозволяє через послуги, що надає влада, розширити можливості кожного громадянина. Тобто це один з елементів електронної демократії, який полягає в отриманні якісних послуг населенням від різних відомств із мінімальною затратою часу. До того ж кожен може контролювати й оцінити якість наданих послуг.

Поняття електронної демократії в умовах сьогодення є визначальним і фундаментальним для розуміння народовладдя. У науковій літературі спостерігаються різні підходи до тлумачення даної категорії. Усталеною є думка про те, що електронна демократія – це форма демократії, в основі якої є використання інформаційних технологій.

Електронна участь стосується того, як можна використовувати інформаційні та комунікаційні технології, підтримуючи процеси участі між громадянами, групами громадянського суспільства та владою для ухвалення необхідних рішень [14].

Рекомендації Комітету міністрів країн – членів Ради Європи визначають електронну демократію як використання інформаційно-комунікаційних технологій у демократичних процесах, яке дозволяє: посилити участь, ініціативність і залучення громадян на національному, регіональному та місцевому рівнях публічного життя; покращити прозорість демократичного процесу ухвалення рішень, а також підзвітність демократичних інститутів; покращити чутливість / зворотну реакцію органів влади на звернення громадян; сприяти публічним дебатам і звертати увагу громадян на процес ухвалення рішень [12].

У результаті проведення аналізу визначень можна резюмувати, що електронну демократію потрібно розглядати не тільки як технічне нововведення, яке спрощує комунікацію влади та громадян, але й і як можливість органів державної влади чи місцевого самоврядування тримати зв'язок із виборцями, аналізувати їхні інтереси, розуміти запити, які має суспільство.

Для країн Європейського Союзу просування інструментів електронної демократії зумовлено низкою чинників. Зокрема, процес цифровізації дає можливість розвивати європейську громадську сферу, створювати єдиний європейський простір для вирішення спільних проблем. Так, удосконалення відповідних цифрових інструментів полегшує проведення широкомасштабних публічних дебатів і вжиття колективних заходів на європейському рівні.

Зауважимо, що звернення до інструментів електронної демократії зумовлено й об'єктивними причинами: помітне зниження явки виборців у більшості держав-членів, особливо якщо це стосується виборів до загальноєвропейських інституцій. Так, вибори до Європейського парламенту є одними з найважливіших, оскільки базуються як на великій кількості виборців, так і на значенні парламенту та його політики для ЄС. Протягом усіх виборчих циклів до парламенту ЄС, окрім 2019 року, явка виборців продовжувала знижуватися, досягнувши рекордно низького рівня в 42,62% у 2014 році. На голосуванні у 2014 році вона становила всього 42,61%. Рекордною на виборах 2019 року (88,47%) явка виявилась у Бельгії, де в день голосування одночасно проходили парламентські та місцеві вибори. Також висока активність виборців була в Люксембурзі, Мальті та Данії. Найпасивнішими виявились виборці Словаччини, Словенії та Чехії [7].

Причини низької явки на виборах до загальноєвропейських інституцій є більш-менш зрозумілими, постає питання про зацікавленість громадян в ухваленні рішень у своїх країнах на державному та місцевих рівнях. У національних виборах по всій Європі явка коливається від дещо більше ніж 50% у деяких країнах до більш ніж 90% в інших. Високий показник в окремих країнах зумовлений обов'язковим голосуванням, як-от у Бельгії та Греції [2].

Якщо детально вивчати дане питання, то причин неяви на вибори досить багато, вони мають як об'єктивний, так і суб'єктивний характер. Цікавим є питання про те, чи змінило б ситуацію, якщо б паралельно зі звичайними відбувались електронні вибори через інтернет-голосування.

Зауважимо, що в контексті даної статті ми будемо розглядати електронне голосування через інтернет (інтернет-голосування), хоча

електронне голосування не обмежується лише інтернетом, а передбачає також використання електронних машин.

Цінним у даному аспекті є досвід Естонії. Так, експеримент онлайн-демократії було застосовано в цій країні на місцевих виборах у 2005 році. За два роки таким чином можна було вже обрати парламент країни, водночас традиційна процедура голосування також була збережена як альтернатива. Під час місцевих виборів 2009 року можливістю інтернет-голосування скористалися 9,5% громадян, і відсоток виборців, які голосували через інтернет, постійно зростає. Уже під час парламентських виборів 2011 року показник становив 24,5% [1]. Естонія стала першою країною, яка запропонувала голосування через інтернет для всього виборчого корпусу для загальнонаціональних виборів. Голосування в інтернеті передбачено також на місцевих, парламентських, президентських і навіть на європейських виборах.

Особливість такого голосування полягає в тому, що воно стає в інтернеті доступним лише перед днем виборів під час періоду дострокового голосування, який зазвичай триває один тиждень. Виборці можуть проголосувати в інтернеті кілька разів протягом цього періоду, і лише останній бюлетень в інтернеті вважається дійсним для офіційного підрахунку. Також доступні різні варіанти паперових бюлетенів. Виборці можуть достроково проголосувати паперовими бюлетенями. Естонці, які проживають за кордоном, можуть проголосувати поштою або в посольстві [10, с. 53].

Поруч із наявністю численних позитивних рис електронне голосування несе деякі загрози та ризики, через які низка європейських країн або не наважуються на такий формат виборів, або мають власний негативний досвід. Насамперед ідеться про інформаційну безпеку виборців. Важливо, щоб голосування було безпечним, надійним і захищеним.

Як особлива форма електронної демократії електронне голосування може бути запроваджено по всій Європі як альтернатива традиційним практикам голосування, оскільки воно має низку переваг. До таких доцільно віднести те, що під час використання електронного голосування можна мінімізувати витрати на проведення виборів. Також з'являється можливість голосування незалежно від місцезнаходження виборця, що є гарантією дотримання виборчого права для виборців, які в день голосування не мають можливості прийти на виборчу дільницю та голосувати за відкріпним посвідченням. Тому може йтися про збільшення явки на виборах, оскільки проблема в даному напрямі є значною для низки країн. Та й сам процес підрахунку голосів є оперативним, що значно скорочує витрати часу, а також усувається чинник помилок, отже, результати мають

точнішу форму. Також варто наголосити на недоліках означеного виду голосування. Зокрема, багато європейських країн практикували електронні вибори доти, поки не зіткнулися із проблемою потенційних комп'ютерних збоїв і хакерських атак. Так, у 2018 році Кабінет Міністрів Литви схвалив законопроект про створення системи онлайн-голосування та направив його на розгляд до парламенту. Планувалось вирішити проблему низької явки виборців. Але у 2019 році Уряд Литви відмовився від ідеї введення онлайн-голосування на виборах саме через загрози кібератак [11].

Визначальним принципом у виборчому процесі є таємниця волевиявлення. Тому об'єктивним є питання, чи дотримуються даного принципу в означеній формі проведення виборів. Адже процедура проходження електронної автентифікації виборця за допомогою цифрового підпису, відбитків пальців тощо дозволяє ідентифікувати особу конкретного громадянина та визначити, яким чином та за якого кандидата було віддано голос. Тому складність у забезпеченні таємності голосування зберігається [11].

Наступним важливим інструментом демократії є петиції. Етимологічно «петиція» означає прохання. У латинській мові це слово походить від *petere*, що означає «запитувати». Петиція – це звернення до органу державної влади чи місцевого самоврядування із проблемою чи пропозицією. Електронні системи подання петицій є новими, але права громадян подавати петиції до своїх урядів існують сотні років. Завдяки прогресу в інформаційно-комунікаційних технологіях електронні петиції тепер служать механізмом участі громадян у державних процесах у різних країнах світу [8].

Європейський парламент почав використовувати модернізовану та багатомовну платформу подачі електронних петицій у листопаді 2014 року. На сайті Європейського парламенту зазначено, що право на подання петиції є одним із фундаментальних для європейських громадян і резидентів, закріплених як у Договорі, так і в Хартії основних прав Європейського Союзу. Портал дозволяє зручно та швидко подати петицію, ознайомитись з іншими петиціями для того, щоб громадяни країн-членів і резиденти могли визначити спектр проблем, які порушуються в ЄС [6].

У 2021 році до Європейського парламенту надійшло 1 392 петиції, що на 11,5% менше порівняно зі 1 573 петиціями, поданими у 2020 році, і на 2,5% більше порівняно зі 1 357 петиціями, зареєстрованими у 2019 році. У 2021 році майже 79% петицій було подано через вебпортал петицій та 21% петицій – поштою. Отже, вебпортал петицій залишається найбільш використовуваним каналом для подання петицій громадян до Парламенту Європейського Союзу [4].

Петиції щодо ЄС можуть стосуватися однієї чи кількох держав-членів, тому реєструються як у ЄС, так і у відповідних державах-членах. До п'ятірки країн, які активно подавали петиції у 2021 році, входили Іспанія, Німеччина, Італія, Греція, Румунія. Словенія й Естонія залишаються вже кілька років поспіль найменш активними країнами щодо використання окресленого інструменту електронної демократії. Щодо проблем, які порушуються в петиціях, то традиційно це фундаментальні права, здоров'я та навколишнє середовище [3].

Що стосується окремих країн ЄС, то варто зазначити, що практика подання електронної петиції в Німеччині сформувалась із 2005 року. Правовою передумовою для цього є ст. 17 Основного закону Федеративної Республіки Німеччина, де визначено право на звернення до бундестагу з особистою чи колективною петицією [14]. Публічні петиції до бундестагу Німеччини підлягають спеціальній процедурі оцінки прийнятності. Петиційна комісія при бундестазі аналізує формальні ознаки петиції й ухвалює рішення про можливість опублікування петиції на сайті парламенту. Цікавою є статистика, за якою 60% опитаних осіб, які подали публічні петиції, не змогли зрозуміти причину їх недопущення [14].

Окремо варто звернути увагу на досвід застосування електронних петицій у Латвії, де головними рушіями їх запуску були громадські активісти. У 2011 році з їхньої ініціативи було

створено інтернет-портал “М voice”. За перші години роботи порталу було зібрано кілька сотень підписів на підтримку різних ініціатив. Через тиждень після відкриття порталу на позачерговому засіданні сейму було розглянуто перший законопроект, ініційований за допомогою петиції, який підтримав сейм Латвії. Такі результати та подальша діяльність порталу зробили його важливою ланкою в публічній комунікації із сеймом [13, с. 34].

Висновки. Отже, електронні петиції є важливим інструментом демократії, завдяки якому громадяни взаємодіють із владою – інформують про наявні проблеми, подають ініціативи та пропозиції. Зрозуміло, що петиції не відображають загальної соціальної думки чи настроїв, але можуть бути індикатором та сигналом для влади про наявні проблеми чи потреби громадян.

Зауважимо, що наявні електронні інструменти демократії мають великий потенціал і низку переваг. Упровадження таких інструментів у європейський політичний процес може підвищити їхню легітимність і використання, що буде додатково підтримуватися активним використанням цих інструментів самими європейськими інституціями. Але визначальним чинником для використання означених інструментів є безпека та конфіденційність. Інструменти електронної демократії не повинні підривати безпеку даних, а конфіденційність громадян має бути захищеною.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ярова А. Електронні вибори в Естонії: досвід для України. URL: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/e-democracy/e-democracy/2016/paper/viewFile/1694/1384>
2. Caarls S. E-voting Handbook: Key Steps for Introducing E-voting. *Council of Europe*. 2010. URL: http://www.coe.int/t/dgap/democracy/activities/ggis/Evoting/E-voting%202010/Biennial_Nov_meeting/ID10322%20GBR%206948%20Evoting%20handbook%20A5%20HD.pdf
3. Draft report 2022/2024 (INI) on the outcome of the Committee on Petitions' deliberations during 2021 (2022/2024 (INI)) Committee on Petitions. URL: efaidnbmnnpbpcjpcglclefindmkaj/https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/PETI-PR-734076_EN.pdf
4. Electronic petitioning and modernization of petitioning systems in Europe. URL: https://www.researchgate.net/publication/263562782_Electronic_petitioning_and_modernization_of_petitioning_systems_in_Europe
5. European Commission (2019): Closer to the Citizens, Closer to the Ballot, online. URL: <http://www.europarl.europa.eu/at-your-service/en/be heard/eurobarometer/closer-to-the-citizens-closer-to-the-ballot>
6. Petitions. *European Parliament*. URL: <https://www.europarl.europa.eu/petitions/en/home>
7. Gasser Florian: David vs. Goliath of voter turnout: Why is the participation in EU elections so low? URL: <https://www.eurac.edu/en/blogs/eureka/david-vs-goliath-of-voter-turnout-why-is-the-participation-in-eu-elections-so-low>
8. Exploring E-petitioning and media: The case of BringBackOurGirls / T. Harrison et al. *Government Information Quarterly*. 2022. Vol. 39. Issue 1. URL: <https://www.sciencedirect.com/journal/government-information-quarterly/vol/39/issue/1>
9. New methodology for calculating cost-efficiency of different ways of voting: Is internet voting cheaper? / R. Krimmer et al. *Public Money & Management*. 2022. № 41. P. 17–26.
10. Internet voting in Estonia 2005–2019: Evidence from eleven elections / Ehina Piret et al. *Government Information Quarterly*. July 2022. Volume 39. Issue 3. P. 50–62.
11. Prospects for e-democracy in Europe Study summary. 2018. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2018/603213/EPRS_STU\(2018\)603213_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2018/603213/EPRS_STU(2018)603213_EN.pdf)

12. Recommendation CM/Rec (2009). 1 of the Committee of Ministers to member states on electronic democracy (e-democracy). URL: http://www.coe.int/t/dgap/democracy/Activities/GGIS/CAHDE/2009/RecCM2009_1_and_Accomp_Docs/Recommendation%20CM_Rec_2009_1E_FINAL_PDF.pdf
13. Electronic Petitions in European States and Ukraine Solving Social and Economic Problems / V. Reshota et al. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. 2021 Vol. 24. P. 30–38.
14. Riehm U. Electronic petitioning and modernization of petitioning systems in Europe. Final report. 2020. Vol. 21. URL: <https://www.isi.fraunhofer.de/content/dam/isi/dokumente/cct/2014/Electronic-petitioning-2014.pdf>
15. Schmidt J., Johnsen K. On the Use of the E-Petition Platform of the German Bundestag. 2014. URL: [file:///C:/Users/v.pankratova/Downloads/SSRN-id2444672%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/v.pankratova/Downloads/SSRN-id2444672%20(1).pdf)
16. Vogiatzis N. The Past and Future of the Right to Petition the European Parliament. *Yearbook of European Law*. 2021. Vol. 40. № 1. P. 82–110.

REFERENCES

1. Iarova A.P. (2016). Elektronni vybory v estonii: dosvid dlia Ukrainy. Retrieved from: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/e-democracy/e-democracy-2016/paper/viewFile/1694/1384> [in Ukrainian].
2. Caarls S. (2010). E-voting Handbook: Key Steps for Introducing E-voting. Retrieved from <http://www.coe.int/t/dgap/democracy> [in English].
3. Draft report 2022/2024 (INI) on the outcome of the Committee on Petitions' deliberations during 2021 (2022/2024(INI)) Committee on Petitions. Retrieved from: https://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/PETI-PR-734076_EN.pdf [in English].
4. Electronic petitioning and modernization of petitioning systems in Europe. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/263562782_Electronic_petitioning_and_modernization_of_petitioning_systems_in_Europe [in English].
5. European Commission (2019): Closer to the Citizens, Closer to the Ballot, online. Retrieved from: <http://www.europarl.europa.eu/at-your-service/en/heard/eurobarometer/closer-to-the-citizens-closer-to-the-ballot> [in English].
6. European Parliament. Petitions. Retrieved from: <https://www.europarl.europa.eu/petitions/en/home>
7. Gasser Florian: David vs. Goliath of voter turnout: Why is the participation in EU elections so low? Retrieved from: <https://www.eurac.edu/en/blogs/eureka/david-vs-goliath-of-voter-turnout-why-is-the-participation-in-eu-elections-so-low> [in English].
8. Harrison T., Dumas C., DePaula N., Fake T., May W., Atrey A., Lee J., Rishi L. (2022). Exploring E-petitioning and media: The case of BringBackOurGirls. *Government Information Quarterly*. 2022. Vol. 39. Issue 1. Retrieved from: <https://www.sciencedirect.com/journal/government-information-quarterly/vol/39/issue/1> [in English].
9. Krimmer, R., Duenas-Cid, D., Krivosova I. (2022). New methodology for calculating cost-efficiency of different ways of voting: Is internet voting cheaper? *Public Money & Management*. 2022. № 41. P. 17–26 [in English].
10. Piret Ehina, Mihkel Solvaka, Jan Willemsenb, Priit Vinkelb (2022). Internet voting in Estonia 2005–2019: Evidence from eleven elections. *Government Information Quarterly*. 2022. Vol. 39. № 3. P. 50–62 [in English].
11. Prospects for e-democracy in Europe Study summary (2018). Retrieved from: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2018/603213/EPRS_STU\(2018\)603213_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2018/603213/EPRS_STU(2018)603213_EN.pdf) [in English].
12. Recommendation CM/Rec (2009). 1 of the Committee of Ministers to member states on electronic democracy (e-democracy). Retrieved from: http://www.coe.int/t/dgap/democracy/Activities/GGIS/CAHDE/2009/RecCM2009_1_and_Accomp_Docs/Recommendation%20CM_Rec_2009_1E_FINAL_PDF.pdf [in English].
13. Reshota V., Burdin V., Teremetskyi V., Synchuk S., Chopko K., Burak V. (2021). Electronic Petitions in European States and Ukraine Solving Social and Economic Problems. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory*. 2021 Vol. 24. P. 30–38 [in English].
14. Riehm, U. (2020). Electronic petitioning and modernization of petitioning systems in Europe. Final report. Vol. 21. Retrieved from: <https://www.isi.fraunhofer.de/content/dam/isi/dokumente/cct/2014/Electronic-petitioning-2014.pdf> [in English].
15. Schmidt J., Johnsen K. On the Use of the E-Petition Platform of the German Bundestag. 2014. Retrieved from: [file:///C:/Users/v.pankratova/Downloads/SSRN-id2444672%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/v.pankratova/Downloads/SSRN-id2444672%20(1).pdf) [in English].
16. Vogiatzis N. (2021). The Past and Future of the Right to Petition the European Parliament. *Yearbook of European Law*. 2021. Vol. 40. № 1. P. 82–110.